הרב **משה הררי** שליט"א
מח"ס מקראי קודש ושא"ס

דרכו ההלכתית, פסקים והנהגות ממורנו הגר"מ אליהו זצ"ל וזיע"א*

באשר לדרכו ההלכתית של רבנו זצ"ל וזיע"א
פסקים והנהגות של רבנו זצ"ל וזיע"א

באשר לדרכו ההלכתית של רבנו זצ"ל וזיע"א

דרכו ההלכתית של רבנו היתה בדרך כלל להחמיר. פעם כששאלתי שאלה הלכתית את הגר"ש ישראלי זצ"ל, חשב מעט הגר"ש ישראלי ואמר: מדוע שזה יהיה אסור? בפעם אחרת כששאלתי את רבנו זצ"ל שאלה הלכתית, חשב מעט רבנו ואמר: מדוע שזה יהיה מותר? ככלל, רבנו היה מחמיר. אך היכן שצריך, הוא היה מיקל. לעיתים ראית שהוא מתחיל להסביר שישנן כמה סיבות להחמיר ולאסור, אך תוך כדי דיבור החל רבנו למנות שורה של ספקות ומחלוקות בדבר, וכיוון שראה צורך להקל באותו מקרה, היה מכריע לדינא להקל. כך בס"ד היינו זוכים לשמש את רבנו ולראות מתי צריך לצרף קולות על מנת להקל ומתי צריך להחמיר.

פעם, לפני עשרות שנים, שאלתי את רבנו שאלה הלכתית. רבנו ענה לי ויצאתי בהרגשה שהדבר אסור. לאחר זמן מה שאלתי את רבנו שאלה דומה, ורבנו התיר את הדבר. שאלתיו, מדוע פה הוא מיקל ובמקרה יותר קל הוא אסר. רבנו הסתכל עלי בחיוך ואמר: אני לא אמרתי שהדבר אסור, אמרתי רק ש"טוב להחמיר". ואז למדתי מרבנו שיש הבדל אם הרב פוסק **שטוב** להחמיר, או **שראוי** להחמיר, או **שרצוי** להחמיר, או **שנכון** להחמיר, או **שצריך** להחמיר, או **שיש** להחמיר. כל מקרה ומקרה לפי דרגת חומרתו. וכן מבואר הדבר במשנה בעדויות (פ"א מ"ג) ש"חייב אדם לומר לומר בלשון רבו". והיינו באותו מטבע לשון.

לרבנו היתה אמת הלכתית צרופה. בדברים שחשב שהם מותרים היה עומד על כך, ובדברים שחשב שהם אסורים גם על כך היה עומד. רבנו סבר שפה בארץ ישראל אין צריך להחמיר לגבי זמן צאת הכוכבים כשיטת רבנו תם, הן לגבי מוצאי שבת, והן לגבי מוצאי יום הכיפורים ושאר דברים. פעם שאלתיו מדוע אינו מחמיר בכך, הרי השו"ע פסק בהל' שבת כדעת רבנו תם [אמנם ביו"ד (בסי' רס"ב בהלכות מילה), לא ברור שמרן פסק ג"כ כר"ת]. וענה לי רבנו: אם אתה

---

* **תארי הרב המחבר שליט"א ע"פ הוראתו.** כל הזכויות על המאמר שמורות לרב משה הררי. ואין להעתיק קטעים מהמאמר לצורך מטרות רווח. הנעזר במאמר זה – עליו לציין שנלקח מהמאמר, וכל האומר דבר בשם אומרו – מביא גאולה לעולם.

מסתכל לשמים אתה רואה שכבר יש חושך ויצאו הכוכבים, אז מדוע להחמיר? ושאלתיו, אך הרי מרן חי פה בא"י וכתב את השו"ע בעיר צפת, כך שגם הוא ראה את המציאות הזו. וענה לי רבנו שבכל אופן כפי שרואים, כבר יצאו הכוכבים. והוסיף שבאמת בארצות אירופה, בפרט בארצות הצפוניות, אפי' זמן ר"ת אינו מספיק לגבי צאת השבת ויום הכיפורים. ואכן, היינו רואים את רבנו חוזר לביתו במוצאי שבת ואף במוצאי יום הכיפורים, כשאחד ממתפללי בית הכנסת לוקח את רבנו במכונית לביתו לאחר תפילת ערבית, לפני צאת הכוכבים לדעת רבנו תם.

עוד זכורני, שפעם אחת כשהייתי בביתו של רבנו וגמרתי לשאול אותו את השאלות, עמד רבנו לצאת מביתו וחיכיתי לו בפתח הדירה. לפתע רואה אני את רבנו עומד מול המראה ומסרק את זקנו. אני נדהמתי מאד ושאלתי מיד מדוע רבנו עושה כן, הרי יש פה שתי בעיות. בעיה אחת של הסתכלות של גבר בראי [שמרן בשו"ע ביו"ד בשני מקומות, בסי' קנ"ו ס"ב ובסס"י קפ"ב, כתב שגבר לא יסתכל במראה]. נוסף על כך, הרי רבנו נוהג כמנהגי רבנו האריז"ל, והאריז"ל הרי אמר שאין לגעת בזקן כלל, שמא יתלשו שערות הזקן [ראה בשער המצוות (פר' "קדושים"). וע"ע ברפ"ע (בח"ד, בקונט' סוד ישרים, סי' ה')]. רבנו הסתכל עלי בחיוך אבהי, וענה על שתי השאלות תשובה קצרה בשתי מילים: "כבוד התורה". עכת"ד. היינו שבשביל כבוד התורה מותר. ויש להדגיש שראיתי שרבנו רק סורק את הזקן, אך לא יישרו או גזזו במספרים [ועיי"ש בסי' קנ"ו בשו"ע, שכדי להראות אדם חשוב, שרי להסתכל במראה. ועיי"ש ברמ"א עוד צדדים להקל].

עוד זכורני, שבשבת אחת אשתי נזכרה שבעת ניפוי הקמח לשם אפיית החלות לשבת (היינו אופים חלות לשבת בסיר פלא, כי לא היה לנו תנור), היתה בעיה מסוימת לגבי ביצי תולעים בקמח. לאחר תפילת מוסף הלכנו לשאול את רבנו האם מותר לנו לאכול את החלות שאשתי אפתה לשבת. רבנו ענה לנו שהדבר מותר. שאלתיו: מדוע, ורבנו ענה שיש מחלוקת לגבי בעיה זו הקשורה לאיסור ביצי תולעים, שהגאון רבי עבדאללה סומך זצ"ל (בעל ספר זבחי צדק) מחמיר, ואילו בעל ערוך השולחן מיקל, ולכן במקרה זה יש להקל. עכת"ד. לאחר שנים חשבתי, שבעצם רבנו זצ"ל היה צריך להחמיר בכך, כיוון שהוא פוסק כבית מדרשו של בעל הבן איש חי שהיה תלמידו של בעל ה'זבחי צדק', אלא שבעצם ראה רבנו שזו שעת הדחק ולכן פסק להקל [וחכ"א שליט"א העיר שיש עוד צד להקל, שכיוון שזו תערובת שרובה היתר, ואין בה נ"ט דאיסורא, לכן היקל. עפ"י הרמב"ם (פ"א מהל' ממרים ה"ה). וע"ע בש"ך ביו"ד (סס"י רמ"ב)].

עוד זכורני, שבשנה מסוימת הגיע ספרדי אחד לישיבה (מרכז הרב) לתפילת שחרית בתשעה באב, והניח תפילין [כמנהג הספרדים בירושלים להניח תפילין בתשעה באב כבר בתפילת שחרית]. אחד מהמתפללים ניגש אליו לאחר התפילה וגער בו קשות. לאחר מכן שאלנו את רבנו האם נכון היה להניח את התפילין באותו מקרה. וענה רבנו שאין נכון לעשות כן, כיוון

שמנהג האשכנזים להניח את התפילין בתשעה באב רק במנחה, והמתפלל בבית כנסת של אשכנזים בתשעה באב צריך לנהוג כמותם (אם הם מקפידים על כך), כיוון "שבתשעה באב צריך יותר להתאחד".

פעם כשהייתי אצל רבנו בביתו לשואלו שאלות, הלכתי לשירותים. משיצאתי ראיתי שבכיור שליד השירותים אין נטלה. הלכתי לרבנו ושאלתיו האם אפשר לקבל נטלה ליטול ידיים. ענה לי רבנו: לאחר השירותים, צריך אמנם ליטול ידים, אך אין צריך נטלה [בהזדמנות אחרת אמר לי רבנו **שמעיקר הדין** צריך נטלה לשם נטילת ידים רק לשני דברים: לצורך נטילת ידים של שחרית וכן לנטילת ידים שלפני הסעודה עם פת, אך את שאר הנטילות אפשר ליטול ללא נטלה, ורק נוהגים בחלק מהדברים ליטול עם נטלה, כגון יציאה מבית הקברות]. בכל זאת אמרתי לרבנו שנוהג אני ליטול את ידי לאחר השירותים עם נטלה. רבנו צחק ופנה לרבנית שתחיה: הרבנית, תביאי לו בבקשה נטלה מהמטבח [יצויין שבשנים המאוחרות יותר היתה נטלה בכיור שביציאה מהשירותים בבית רבנו, כנראה לצורך האשכנזים שפקדו את ביתו, וכידוע האשכנזים נוהגים ליטול את ידיהם לאחר השירותים עם נטלה]. ובכלל אי צריך כלי לצורך נטילת ידיים כשיוצא מבית הכסא, ה"ז מחלו' [ר' א"ר (סי' ד' סקי"ב) שמיקל, וכה"ח (סי' ד' ס"ק ס', ס"א ופ"ט) בשם כמה פוס' שהצריכו כלי לנטילה זו].

ומאידך, כשרבנו חשב שצריך להחמיר בדברים מסויימים, הן בפסקי הלכה לכלל ישראל והן במקרים פרטיים, היה עומד כחומה בצורה ולא היה מסכים להקל. כדוגמא לכך יש לראות את פסק ההלכה שלו לגבי ההכשר לפסח, או יותר נכון אי ההכשר לפסח, לעוגיות של פסח תוצרת חברות "גטניו", "פפושדו" ועוד חברות, שיש מתירים לאוכלם בפסח מדין מצה עשירה, ואילו רבנו זעק על כך בדרשותיו שבשום אופן אין לאוכלם משעת איסור אכילת חמץ, וזאת משום שהן נעשות מקמח "למצות" אך לא מ"קמח מצה" (והיינו שקמח מצה הינו קמח ממצות שנטחנו, כך שכבר אינו יכול להחמיץ. ואילו קמח למצות הינו קמח שודאי עלול להחמיץ), ומעוד טעמים. ולכן רבנו אמר שלא לקנות עוגיות אלה אף אם רוצים לאוכלן לפני פסח, וזאת כדי שבעלי בית החרושת לא יחשבו שאנשים אוכלים עוגיות אלה בפסח, אלא יפסיקו לייצרן.

דבר נוסף, רבנו ייחס את מלוא המשקל למנהגם של ישראל. רבנו היה בקי עצום במנהגי העדות השונות, הן ספרדים והן אשכנזים, וידע לפרטי פרטים את מנהגי היהודים יוצאי מצרים, מרוקו, תוניסיה ושאר ארצות המגרב, תימן ומנהגי מגורשי ספרד, וכמובן גם את מנהגי עיראק וחאלב. בשל כך, ידע רבנו לפסוק לכל אחד ואחד כפי מנהג עדתו.

רבנו היה פוסק שנשים תטולנה בסוכות בכל שבעת ימי החג את ארבעת המינים, ואף תברכנה על כך את ברכת 'על נטילת לולב'. ואף משאלוהו ואמרו לו שהרי יש פוסקים שאוסרים על הנשים לברך ברכה זו, והרי קיי"ל שספק ברכות להקל, אמר רבנו: מרן הגחיד"א כבר כתב

שבדבר זה נהגו הנשים לברך, והרי מקובלנו שאין אומרים ספק ברכות להקל במקום מנהג. ועל פסק הלכה זה היה חוזר רבנו בדרשותיו מדי שנה לפני חג הסוכות, ב"שבת תשובה" [ולכן היו החתנים שלי האשכנזים מתפלאים אחר החתונה כשבנותי היו אומרות להם שהיו כבר רגילות לברך על נטילת ארבעת המינים, שהרי כך נהגו בביתנו].

וכן בדרשתו ב"שבת הגדול" היה מדגיש רבנו שאף לספרדים אין להכשיר כלי זכוכית מחמץ לפסח, וכדעת כמה פוס' ספרדים שמחמירים בכך כאשכנזים [ראה שכנה"ג (בהגב"י, תנ"א, כ"ט), אול"צ (ח"ג פ"י תשו' י"ב). וע"ע בבא"ח (ש"ר, "צו" סי"ד)].

לסיום, ניתן לומר שדרכו של רבנו היתה, כפי שהיה אומר לי, כדרכו של רבנו הגרי"ח זצ"ל, בעל הבן איש חי, שהיא דרך הנוטה לחומרא. ורבנו אמר לי שהוא נין של אחותו של מרן הג"ר יוסף חיים זצ"ל, בעל ספר הבן איש חי. [שהרבנית פרחה ז"ל היתה אחות רבנו הבא"ח. ובעלה היה נכד הגה"צ רבי עבדאללה סומך זצ"ל, בעל הזבחי צדק ורבו של רבנו הבא"ח. וביתם, הרבנית שמחה ז"ל, היתה סבתו של רבנו. בין בניה ובנותיה היו הג"ר יהודה צדקה זצ"ל ראש ישיבת פורת יוסף, וביתה, הרבנית מזל ז"ל, אמו של רבנו]. והזכיר רבנו בקשר לכך, שבמשפחתו בדור מסוים היו נשים שהלכו עם ארבעה כיסויי ראש, זה על גבי זה. בדור הבא כבר הלכו עם שלושה כיסויי ראש. בדור הבא כבר הלכו עם שני כיסויי ראש, וכו'.

ואע"פ שדרכו ההלכתית היתה בדרך כלל להחמיר, בכל אופן פעמים רבות היה רבנו מיקל, הן לאנשים פרטיים והן לכלל ישראל, כפי שהיה רואה צורך הלכתי או כללי לשם כך. ולכן חשוב מאד היה לשמש את רבנו, כדי לדעת מתי צריך להקל ומתי צריך להחמיר. וברור ששימוש תלמידי חכמים הינו דבר הכרחי ועצום, אך אצל רבנו היה הדבר חשוב שבעתיים. ובפרט שהיה מקרב תלמידי חכמים שישמשוהו, והיה עושה זאת בשמחה ובהארת פנים גדולה (למשל ראיתי במו עיני שאף הג"ר בן ציון מוצפי שליט"א ישב בצידו כשקיבל קהל לשאלות – כדי לשמשו).

פסקים והנהגות של רבנו זצ"ל וזיע"א

סעיף א: לפני כארבעים שנה, כשהייתי אברך צעיר (בתחילת שנות התש"מ) היה רבנו זצ"ל מעביר שיעורים לקבוצת תלמידי חכמים בהלכות מראות בנידה. לעיתים היה רבנו זצ"ל מראה לנו איזה מראה, ואומר לנו מה הוא פוסק לגביו, אם טמא או טהור [בלשונו: "טוב" או "לא טוב", כי לא רצה לומר "טמא"]. אמנם לנוכחים לא היה מובן מדוע רבנו זצ"ל פסק כך, ושאלוהו מדוע הוא פוסק כך. ואז רבנו חייך וענה בקצרה: "רוח הקודש". הדבר לא היה מובן לי במשך עשרות שנים ולכן רציתי להשמיט סיפור זה מהכתב, עד שהרה"ג ר' חיים בן שושן שליט"א מבית א-ל (שהינו ת"ח עצום, ר"מ מרכזי בישיבת יצהר, ומו"ץ חשוב ביישוב בית-אל. וזכה גם הוא לשמש את רבנו זצ"ל), הסביר לי שהכוונה, שכמובן שבאמת היתה לרבנו זצ"ל רוח הקודש

(דבר המתבטא במאות ובאלפי אירועים). אך מכל מקום אמר לי שאפרסם דבר זה, ואסביר שהכוונה שלמרות שברור שלרבנו היתה רוח הקודש, מ"מ אין הכוונה שפסק פה עפ"י רוח הקודש, אלא הכוונה שבשל נסיונו הרב בבדיקת מראות והשתנות הצבע במשך הזמן, וכן בשל חדות החושים הגדולה שהיתה לו, לכן פסק כפי שפסק.

והוסיף הרה"ג הר"ח הנ"ל, שבאמת ישנה מחלו' בין מרן הגחיד"א לבין מהר"ם בין חביב גבי נ"ד. שלד' מרן הגחיד"א [ראה ס' עין זוכר (מערכת א' סקט"ו), ובברכ"י (סי' ל"ב)], לגבי בירור המציאות ניתן לפסוק עפ"י רוה"ק, וזאת שלא כדעת המהר"ם בן חביב [ראה בספר כפות תמרים (בתוספת יוה"כ. יומא דפ"ג, א')]. וע"ע בשו"ת דברי יציב (הלברשטאם. ח"ז בליקוטים. סי' קי"ד סק"ג ד"ה "ואולי"). ואכמ"ל.

סעיף ב: כדוגמא נוספת להנהגתו של רבנו, שנראה שלא היה זה עפ"י הגיון רגיל, ראיתי שלאחר שיעורו לציבור (בביכ"נ "מנחת יהודה") בא אליו אדם וביקש ברכה להצלחת ניתוח בגופו, שהיה אמור להיות לו בימים הקרובים. רבנו הביט בו ואמר: אל תלך לניתוח. אתה תהיה בריא בלי הניתוח, והכל יהיה בסדר.

סעיף ג: ואם לגבי חדות החושים של רבנו עסקינן, הרי שהוסיף לי הרה"ג חיים בן שושן שליט"א, שרבנו זצ"ל נשאל האם ניתן להביא מראות נידה לרב פוסק גם אחר יומיים מזמן הבדיקה. וענה להם רבנו, שלרבנים אחרים יש להביא את המראות סמוך לזמן הבדיקה, אך אליו ניתן להביא אפילו לאחר יומיים מזמן הבדיקה. והסביר הרה"ג ר"ח בן שושן, שהטעם לכך הוא בשל נסיונו הרב של רבנו, כמה ועד כמה משתנה צבע הכתם במראה במשך הזמן, ולכן היה ניתן להביא אליו זאת גם לאחר זמן. עכת"ד.

סעיף ד: כהוכחה נוספת לחדות החושים של רבנו נזכיר עוד, שלא פעם ראיתי שהביאו אליו בגדים, ושאלוהו האם יש בהם איסור שעטנז. רבנו היה לוקח חוט או שנים מהבגד, מדליק גפרור, שורף את החוטים ומריח אותם. ולפי הריח היה פוסק אם יש בבגד איסור שעטנז, אם לאו.

סעיף ה: ואם במראות נידה עסקינן, נזכיר עוד כמה פסקים של רבנו שראיתי בענין זה: פעם הביאו לרבנו מראה של נידה כדי שיפסוק את דינו. והוסיפו, שפוסק אחד פסק שהאשה טמאה, ופוסק אחר אמר שהאשה טהורה. ושאלו את רבנו מהי הכרעתו בכך. לקח רבנו את המראה, והסביר לנו עפ"י המראה מהו טעמו של האוסר, ומאידך מדוע בכל זאת התיר זאת המתיר. אך בשל עינו החדה מאוד של רבנו, ראה בתוך המראה דבר שבעין רגילה אינו נראה בקלות, ולכן למעשה אסר זאת.

סעיף ו: שאלתי את רבנו לגבי שעת הדחק גדולה, וכדוגמא הזכרתי מציאות של שבת חתן, וישנם אורחים רבים, אך התעוררה באוכל בעיה הלכתית שאיסורה מדאורייתא, כגון הנאה ממלאכת שבת שנעשתה לגבי תבשיל החמין (הצ'ולנט) של האורחים. המותר במקרה כזה להקל ולסמוך על דברי ראשון אחד, אף שדבריו לא נפסקו להלכה, ולהתיר לכל האורחים לאכול מהתבשיל. וענה רבנו שמותר, אך לסמוך רק ע"ד ראשון, ולא על אחרון. ושאלתי: אם האיסור הינו מדרבנן, המותר אז להקל ולסמוך על דברי אחרון אחד, אף שלא התקבלו דבריו להלכה. וענה לי רבנו שלגבי איסור דרבנן מותר הדבר בשעת הדחק גדולה כזו. עכת"ד. ומ"מ יש לזכור שבדוגמא הנ"ל מדובר על איסור הנאה ממלאכת שבת, שמדינא דגמ' אינו אלא איסור דרבנן, אף אם עושה האיסור עשה איסור דאו'. וכמו שדרשו חז"ל: היא קודש ואין מעשיה קודש [בס"ד הבאנו זאת במקראי קודש – הלכות סוכה (פ"ו הערה ס')]. ומ"מ העירוני (ידידי הרה"ג יונתן ויסנברג שליט"א) שפסק זה תלוי במחלוקת גדולי האחרונים. שמדברי הב"ח בהקדמתו ליורה דעה, נראה שבשעת הדחק ניתן לסמוך על ראשון אחד [ומדובר על הרשב"א בתשובותיו (ח"א סי' רנ"ג)] אע"ג שבעלמא להלכה לא פסקו כן. ולעומתו הש"ך לא ס"ל הכי, אלא כתב (בקונטרס המודפס ביו"ד אחר סימן רמ"ב, והנקרא "פלפול בהנהגת הוראות איסור והיתר", בסוד"ה "עוד נראה מבואר") שגבי איסור דאו' אין סומכים על דעת יחיד במקום רבים, ומדובר שם אף גבי שעת הדחק. עיי"ש. וראה מש"כ מרן הגראי"ה קוק זצ"ל במבוא לספרו שבת הארץ (סק"י בד"ה "ואף על פי שעל דבריו"), שמה שאמרו שיחיד ורבים הלכה כרבים, שזה דאו', הוא דווקא רק כשנחלקו פנים אל פנים. הא לא"ה ה"ז רק מדרבנן. עיי"ש ואכמ"ל.

סעיף ז: לגבי מה שהגמרא בנידה (די"ז, א') אומרת ששום ובצל קלופים שעבר עליהם הלילה, ששורה עליהם רוח רעה. אמר רבנו שאם נשאר שום או בצל כזה, אז לפני שיעבור עליהם הלילה, שישימו עליהם "מלח" או "קמח", ואז לא נאסרו בשל רוח רעה (למרות שבגמרא שם נזכר פתרון אחר ולא מוזכר פתרון זה).

סעיף ח: מצאנו ספר תנ"ך שהודפס ע"י נוצרים, ימח שמם וזכרם. שאלתי את רבנו כיצד לנהוג בספר זה, והאם לשורפו. וענה לי רבנו, שבספר השדי חמד כתוב, שמגורשי ספרד שגורשו בזמן האינקוויזיציה הנוצרית, ימח שמה וזכרה, אכן נהגו לשרוף ספר תנ"ך כזה, ולכן שגם אני, כצאצא של המגורשים, אשרוף אותו.

סעיף ט: על מש"כ בגמ' בשבת (דף קי"ד, א') שכל ת"ח שנמצא רבב על בגדו, חייב מיתה. פירש רבנו רש"י שם שהכוונה לשומן או חלב. אמר רבנו שבשל הספק כיצד מנוקדת המילה חלב, צריך לחשוש גם לחָלָב וגם לחֵלֶב.

סעיף י: כיוון שרבנו פסק (ראה בהערותיו לספר "וזאת הברכה"), שעל מצות שנאפו לצורך פסח, יש לברך עליהן עד פסח שני (כולל ביום י"ד אייר עצמו) את ברכת "המוציא", ולאחר מכן

יברכו עליהן "מזונות". וכיוון שהיו רבנים בדורנו שהתנגדו לפסק זה ואמרו שזה חידוש ואין הלכה כך. לכן רציתי לשמח את רבנו, ובאתי באותו יום ללשכתו עם מצות שכאלה, נכנסתי ללשכה בלא רשות, ואמרתי לרבנו שאני הולך ליטול ידיים ולברך לפניו את ברכת "המוציא" על מצות אלה – כדי להראות לו שאנו נוהגים כמותו. משיצאתי ליטול ידיים וברכתי על הנטילה, רציתי להכנס לרבנו עם המצות ולברך עליהן "המוציא", אך השמש הקפיד שנכנסתי ללא רשות, ונעל בינתיים את הדלת, כך שנשארתי עם המצות בחוץ. לכן נאלצתי לברך עליהן מחוץ לחדרו של רבנו, למרות שלולא הרצון לשמח את רבנו לא היה לי כלל צורך לאוכלן, והדבר גרם לי עגמת נפש עצומה. כנראה שרבנו שמע על המקרה המצער הזה, ובהזדמנויות שונות, קבל עם ועדה, היה משבח אותי על רצוני הגדול לשמחו.

סעיף יא: כשרבנו היה מתפלל תפילת שחרית בבית הכנסת "מעשה נסים" (כשהיה גר ברחוב בן ציון בקרית משה), היו בבית הכנסת הזה רק ספסלים, ללא סטנדרים או שולחנות. וכדי שהמתפללים יוכלו לשים את התפילין במקום כלשהו טרם הנחתן, היה לכל מתפלל כלי מיוחד (=סלסלה מפלסטיק ללחם) על הספסל, ובו היו שמים את התפילין לפני הנחתן (וכנראה שזה היה מיוסד עפ"י פסק של רבנו, אך אין לי וודאות בכך).

סעיף יב: כשנפטר אבי ז"ל, נודע לנו שהוא ביקש שתי בקשות בקשר ללוויה: א. שלא יעשו מודעות אבל על פטירתו ועל מועד הלוויה. ב. שלא יספידוהו. ושאלנו את רבנו האם לשמוע בקול בקשותיו. ענה רבנו, שבענין ההספד יש לשמוע בקולו [וכן איתא בגמ' בסנהדרין (דמ"ו, ב). ובשו"ע (יו"ד סי' שד"מ)]. אך בענין המודעות אין לשמוע בקולו, כיוון שהמודעות מיועדות לעזור לאנשים לדעת את מועד הלוויה ומקום ישיבת האבלים, ולכן יש לכתוב מודעות ולתלותן.

סעיף יג: רבנו היה מחמיר מאוד, שלא יאכלו מוצרים שיש בהם אבקת חלב של חלב גוי [ואין כאן המקום לפרוס את היריעה על מחלוקת זו]. וכמדומני שאף לתינוקות היה אוסר זאת. וגם כרב הראשי של המדינה, נקט בדעה זו [והדבר התבטא במלחמותיו נגד יבוא של אבקת חלב מחו"ל, ושאר מוצרים שיש בהם אבקת חלב כזו].

סעיף יד: לפני עשרות שנים ישבתי לפני רבנו, ושאלתיו כללית לגבי אמצעי מניעה לאשה להכנס להריון, אלו מהם מותרים ואלו אסורים, באופן כללי, ובמיוחד שאלתיו מהו סדר העדיפויות שבהם. תוך כדי הדיון בכך, נשמע צלצול הטלפון, ומעבר לקו היתה אשה ששאלה את רבנו לגבי שימוש באמצעי מניעה לעצמה. רבנו השיב, ואמר לה שהיא יכולה לקחת אמצעי מניעה מסוים במשך תקופה מסויימת (שאינני כותבה). אני ששמעתי מהצד את השיחה, נדהמתי! ושאלתי את רבנו: הרי לפני רגע הוא אמר לי שאמצעי מניעה זה הינו אסור בשימוש, ומדוע רבנו התיר לאשה זו לקחתו. ורבנו ענה לי שלאשה זו היה ניתוח קיסרי בלידה, ועל פי

דברי הרמב"ם, שנוסף על גדלותו העצומה בתורה היה גם רופא, מותר לאשה כזו שלא להכנס להריון במשך התקופה הנ"ל, כדי שגופה יבריא מהניתוח. ואם מדברי הרמב"ם שהיה גם רופא מתבאר כך, מי אנו שנחלוק עליו. ובזה סיים את דבריו. אמנם לא מצאתי בדיוק דברים שכאלה ברמב"ם, חוץ מאשר בפירוש המשנה שלו (בבכורות פ"ח מ"ב) שכתב שאין אשה יולדת אחר ניתוח קיסרי ומכל מקום אין ללמוד מפסק זה לגבי כל אישה, אלא בכל מקרה ומקרה חובה לשאול רב פוסק על כך. וראה בספר אסיא (חלק ט) במאמרה של הרבנית – הרופאה חנה קטן, שכתבה שלאחר לידה בניתוח קיסרי ניתן להימנע מהריון במשך שנה, **וזאת בתנאי שיש לכך גם אישור של רופא**. עיי"ש.

סעיף טו: זכורני שבלילה שהתמנה רבנו להיות רב ראשי, התקבצו רבים לביתו לברכו על המינוי. ובתוך כך שאלוהו, האם הוא מברך ברכת "שהחיינו" על המינוי. וענה רבנו שמרן הגחיד"א כותב שאין מברכים על קבלת מינוי. וכעבור שנים רבות שאלתי את עצמי מדוע רבנו באמת לא בירך "שהחיינו" על פרי חדש ועי"כ היה פוטר גם את המינוי. ומתוך כך נוסיף, שרבנו פסק לי שאברך "שהחיינו" על כל ספר חדש שבס"ד כתבתי והדפסתי. אך הוסיף, שאם כבר כתבתי והדפסתי חוברת על נושא מסוים (כגון הלכות פורים), אז לאחר מכן כשהודפס כבר ספר על אותו נושא, כבר אין שייך לברך "שהחיינו". ומ"מ ניתן אז לברך "שהחיינו" על פרי חדש, ולפטור בכך גם את הספר החדש. ולפי"ז לא זכיתי להבין ברוב קטנותי, מדוע כשרבנו התמנה להיות רב ראשי, לא בירך על פרי חדש "שהחיינו" לפטור את המינוי.

סעיף טז: שנה אחת לפני פסח, העביר רבנו שיעור לאברכים על הלכות פסח, ובין השאר דן מהו שיעור החמץ שיש לדקדק לבודקו ולהוציאו מהבית לפני פסח [אם רק מכזית חמץ יש איסור, או אף פחות משיעור כזית יש איסור דאו' של "בל יראה" ו"בל ימצא". ראה ע"כ בספר קיצור מקראי קודש (הל' פסח. פ"ב הערות 30-25). עפ"י שו"ע (תמ"ב, ז' וי"א), שעה"צ (תנ"ט, מ"ח) שנראה שמקילים, ומאידך החזו"א (או"ח קט"ז, י"א-י"ד) ובט"ז (תמ"ב, ה') שמשמע שמחמירים. וכ"נ מדברי הרדב"ז, הגר"א במע"ר ועוד פוס']. והט"ז כ' הטעם, שמא יאכלנו. ורבנו החמיר בשל כך גבי ספרים שמשתמשים בהם כל השנה, ולא נזהרו בהם מחמץ, וסבר שאין להשתמש בהם בפסח מבלי לבודקם היטב דף דף [ראה ספר מאמ"ר – מועדים (פ"ו סכ"ח) ובספרנו קיצור מקראי קודש (פ"ב סמ"א)]. ומששמע אחד מהאברכים זאת בשיעור, לגלג ע"כ ואמר שאין לחשוש שיאכלו פירורים מהספרים בפסח. רבנו שתק. לאחר הפסח בא אותו אברך ואמר לרבנו, שאכן תוך כדי לימוד ספר הטור בפסח הוא ראה פירור בספר, הרטיב את אצבעו ברוק וכמעט הכניסו לפיו לאוכלו, ורק ברגע האחרון נזכר שעתה פסח ונמנע מלאוכלו. והודה לרבנו שמזהיר על דבר זה. אשרי השומע לדברי חכמים.

סעיף יז: כשסיפרתי לרבנו שאנו מחמירים (בלי נדר), שכלי אוכל שהוכנס לחדר השירותים, אנו מטבילים אותו במקווה כלים, שיבח זאת רבנו.

סעיף יח: פעם (לפני שנת תש"נ) שאלתי את רבנו לגבי מה שכתוב בספר של רב מפורסם בדורנו, זצ"ל, שהגאולה תבוא בשנת תש"נ, לפי החשבון שכל אלף שנה מהבריאה מקביל ליום אחד ממעשה בראשית, הרי ששנת תש"נ הינה מחצות היום של יום הששי. זה היה חשבונו של אות רב זצ"ל). ושאלתי את רבנו האם גם דעתו כך. ודחה זאת רבנו מכל וכל, ואמר לי שאנו צריכים להאמין באמונה שלימה שבכל יום ויום יכול לבוא משיח צדקנו ("היום אם בקולו תשמעו"), ולא לומר שהגאולה תבוא בתאריך אחר מאוחר יותר.

סעיף יט: בס"ד נביא עוד הנהגות ופסקים מרבנו זצ"ל וזיע"א:

בראש השנה, כשהיינו מתפללים עם רבנו בבית הכנסת הקודם שלו (ביכ"נ "מעשה נסים" ברחוב הרצל פינת רחוב הרב צבי יהודה), משהיינו גומרים את תפילת וותיקין (מוסף היינו מתפללים באותו בנין אצל משפחת לופס), והמנין השני טרם הגיעו לתקיעות, כך שרבנו טרם יכל לדרוש להם לפני התקיעות שלהם, היה רבנו יושב ואומר תהילים (כמדומני שבכל יום מימי ראש השנה היה רבנו גומר לומר את כל התהילים).

סעיף כ: אדם בא לרבנו וביקש ממנו שיבוא לחגיגת בר המצווה של בנו. רבנו אמר שלא יוכל לבוא. אדם זה לחץ מאוד על רבנו שיבוא, אך רבנו לא רצה להבטיחו. לבסוף, כשרבנו ראה שלא יוכל יותר לדחותו, אמר לו: "אני אשלח את המלאכים שלי שיבואו לחגיגתכם". ובזה נגמר הסיפור.

סעיף כא: עוד נציין שרבנו זצ"ל, כעוד כמה צדיקים, היו רגישים מאוד לסממנים של הנצרות ימח שמה וזכרה. וזכורני שבא אליו מו"ץ ושאלו לגבי מיקום קביעת מזוזה במסדרון של בית, שמצד אחד הוא מגיע לחדר אחד, ומצידו השני לחדר אחר. הלה הראה לרבנו את תמונת המסדרון ושאלו היכן לקבוע המזוזה. בראות רבנו את התמונה, שם לבו שבאמצע המסדרון ישנה מנורה הקבועה בקיר, ובשל הצילום נראו שיוצאות מהנורה אלומות אור שנראות כעין (ח"ו) צלב. רבנו מיד אמר לשואל שעליו להוריד את המנורה משם. והלה שאל, מדוע, הרי ההבזק הזה הינו רק בתמונה, אך במציאות אין אלומות האור נראות כך אלא בצורתן הטבעית. אך רבנו התעקש שקודם כל יורידו את המנורה משם.

ועוד בענין זה. כפי שזכור לי (ומקווה אני שאינני טועה), היה מקפיד לכתוב את הספרה 7 כשהתג המאוזן אינו (ח"ו) מצטלב עם הקו האלכסוני, כדי שלא יראה כאילו כתב (ח"ו) צלב.

וכן ראיתי כמה פעמים, שכשהיו באים לרבנו אנשים שבסריגת הדוגמא בכיפה שלהם היה כעין צלב, וכן לגבי סריגת הסוודר שלהם, היה מעיר להם רבנו על כך (ואיני זוכר אם אמר להם ממש לפרום זאת, כי זה דבר שהורס את הבגד).

ושמעתי שלילה אחד רבנו הלך לישון על מיטתו [וכידוע מיטה הינה אחד מכלי השכינה: מיטה, שלחן, כסא ומנורה. כמו שכתוב בזוה"ק לגבי ארבעה כלי השכינה שעשתה האשה הגדולה השונמית לנביא אלישע. ר' זוה"ק (פר' בשלח דמ"ד, א', ופר' תרומה דקל"ג, א'). וע"ע בספר הליקוטים (בספר מלכים א', ד')], אך באותו לילה עבר זמן ורבנו לא הצליח להרדם [וראה בס' אבן שלמה לרבנו הגר"א מוילנא זצ"ל וזיע"א (פרק ח' סעיף כ'), שכל חכם עולה נשמתו בכל לילה למתיבתא של מעלה להשיג שם מה שאי אפשר להשיג בהקיץ. וזהו כל תכלית בריאת השינה. וזאת עפ"י הזוה"ק]. משאמר לרבנית תליט"א שאינו נרדם, הם ניסו למצוא סיבה לכך ולא מצאו. לפתע נזכרה הרבנית שאכן באותו יום היא קנתה מגבות. הלכו ובדקו את המגבות, ואכן מצאו עליהם ריקמה בצורת צלבים. משהרפו את הצורות הללו הצליח רבנו להרדם.

סעיף כב: פעם כשהייתי חולה במשך זמן מה, סיפר מישהו לרבנו בעת תפילת ערבית של שבת, שאני חולה. בשל כך, לאחר גמר התפילה, טרם לכתו לביתו שלו, הלך רבנו עם קבוצה גדולה מהמתפללים אל ביתי, כדי לקיים מצוות ביקור חולים. ומששאלתי את רבנו מדוע הטריח עצמו לבוא אלי [בפרט שבשו"ע כתוב (ברס"י רע"א) שאין להתעכב מלעשות הקידוש], אמר לי רבנו שנהגו בירושלים מקדמת דנא לבקר את החולים בליל שבת לאחר תפילת ערבית בבית הכנסת, וזאת עפ"י דברי הגמרא במסכת שבת (דקי"ט, ב') ששני מלאכי השרת מלווים לו לאדם לאחר תפילת ערבית בליל שבת, מבית הכנסת עד בואו לביתו. ולכן נהגו דווקא אז לבקר את החולים, כיוון שמהחולים נמנע מלבוא לבית הכנסת להתפלל. ולכן משיוצאים מבית הכנסת הולכים לבית החולה, כדי להביא גם אליו את המלאכים.

סעיף כג: לפני שנים רבות היתה לאדם אחד מחלת ה"שושנה" ברגלו (היינו זיהום קשה בכלי הדם). הלה התעקש שלא ללכת לרופאים, אלא להסתפק בתפילות לרפואתו, כשיטת הרמב"ן והגר"א, שאין לילך לרופאים. ומש"כ בתורה "ורפא ירפא", הכוונה שלרופא יש רשות לרפא, אך לא לחולה להתרפא אצלו [ראה רמב"ן (ויקרא כ"ו, י"א) ובגר"א באדרת אליהו (פ' משפטים עה"פ "ורפא ירפא") שמחלק בין מכה חיצונית למכה פנימית. וע"ע באבן עזרא (בשמות כ"א, י"ט). ומאידך ראה בב"י (ביו"ד סי' של"ו) שהביא את דברי הרמב"ן בס' תורת האדם, שחובה ללכת לרופא. והדברים ארוכים. ואכמ"ל]. בשל מצבו הקשה, שרגלו התנפחה מאוד, התעקשה אשתו שהם ילכו לשאול את רבנו האם אכן אין ללכת לרופא. רבנו שמע את טענות אותו אדם, ובכל זאת הורה לו ללכת מיד לרופא. וכן עשו. וכן ידוע לי על רופא פלוני שהיה מטפל ברבנו

כשהיה חולה, ובפרט בשנותיו האחרונות, היה נצרך רבנו להתאשפז כמה פעמים בבית חולים, ולא מנע עצמו מלילך לרופאים.

סעיף כד: פעם אירע שאשתי עזבה לזמן קצר את הדירה כשהדלת פתוחה. ומשנכנסה אשתי חזרה לדירה היא ראתה חתולה יוצאת מהמטבח, כשבאותו זמן האוכל היה על השולחן.שאלתי את רבנו, לאור הגמ' בהוריות (די"ג, א') שהאוכל אוכל שאכל ממנו עכבר, משכח, ולכן לחתול אין זכרון כי הוא אוכל עכברים, האם יש לחשוש לאכול את האוכל שהיה על השולחן, שמא החתול אכל ממנו (למרות שבעצם הגמ' דיברה רק על אוכל שאכל ממנו עכבר ולא חתול). וענה לי רבנו, שאם האוכל שהיה על השולחן נשאר מסודר, סימן שהחתולה לא אכלה ממנו. כי אם החתולה היתה מגיעה לאוכל שבשולחן, היא היתה עושה אי-סדר באוכל.

באמת ששמעתי מרבנו עוד כמה פסקים לגבי חתולים, אך אקצר בכך. ורק נזכיר, שעפ"י דברי הגמ' בב"ק (ד"פ, ב'), פסק הרמב"ם (בהלכות גזלה ואבידה. פט"ו הי"ז) שמותר להרוג חתול רע שהורג. והשו"ע (בחו"מ סי' רס"ו פ"ד) פסק כן לגבי חתול רע שמזיק לקטנים, שמותר להורגו. ועיי"ש בפתחי חושן. וקיצרנו.

סעיף כה: אדם מסוים היה מציק לי מאוד, גרם לי צער גדול, ובשבת אחת הרגשתי שכלו כל הקיצים. ידעתי שרק רבנו יוכל לעזור לי בכך. לשם כך הגעתי לרבנו באמצע השבת, להתייעץ עמו מה לעשות. רבנו פתח את הדלת בחיוך גדול ובמאור פנים, כדרכו. הזמינני להכנס, והתחלתי בעמידה לספר לו על הבעיה. מיד אמר לי רבנו שאשב. ברגע שהתיישבתי הרגשתי שיצא חצי מהלחץ הנפשי שהיה לי בשל כך, וכך יכולתי לספר לרבנו על הבעיה בייתר רוגע.

סעיף כו: פעם קיבלתי צו גיוס למילואים בבסיס צאלים שבנגב, לתאריך מסוים ולשעה מוקדמת בבוקר. ראיתי שגם אם אתפלל תפילה מוקדמת, לא אספיק להגיע בזמן, אלא אם כן אתפלל לפני "הנץ". ומאידך לא רציתי לאחר למילואים, דבר הכרוך במשפט צבאי. שאלתי את רבנו כיצד לנהוג. ואמר שאתפלל בזמן ולא לפני הזמן, וברכני שהכל יהיה בסדר. וכן נהגתי, וכשהגעתי מאוחר למילואים, אף אחד לא העיר לי על האיחור, ובס"ד הכל הסתדר על מקומו בשלום.

ועוד בענין המילואים. כשהיה ניתן הדבר, הייתי מגיע לרבנו בבוקרו של יום היציאה למילואים, כדי לקבל את ברכתו, אע"פ שראיתיו בלילה הקודם [ראה גמ' מו"ק (ד"ט סע"א) גבי תלמידיו של רשב"י. וראה ברמ"א (ביו"ד רמ"ב, ט"ז)]. פעם אחת בבוקר כשגמר לברכני, קם מכורסתו, וליווה אותי עד לדלת הבית. משביקשתיו (ברוב חוצפתי) אם יכול הוא ללוותני ד' אמות מחוץ לביתו, אמר לי רבנו, שגם ליווי של ד' אמות בתוך הבית נחשב כליווי.

סעיף כז: ועוד בעניני טהרת המשפחה: לאשה אחת יש יראת שמים גדולה. בכל אופן פעמים רבות לאחר שחזרה מהטבילה במקווה היו לה ספקות אם טבלה כראוי, שמא היתה לה חציצה, וכדומה. לעיתים נכנסו הספקות בלבה אף בשעות הלילה המאוחרות, ואז בעלה היה הולך לרבנו לשואלו מה הדין לגבי מקרה זה. אך כיוון שלעיתים היה הדבר קורה בשעות המאוחרות מאוד של הלילה, הוא שאל את רבנו עד מתי הוא יכול לבוא לשאול שאלות בנושא זה. רבנו אמר לו, שיכול לבוא כל זמן שיש עדיין אור בביתו. והבעל שאל, ואם התעוררה השאלה לאחר מכן. וענה לו רבנו, שהוא יכול לבוא לשאול כל הלילה!

ועוד בענין זה נזכיר, שרבנו היה מייעץ, שהאשה לאחר שטבלה והולכת הביתה, שתאכל תפוח לא מקולף, כדי שאם תמצא לאחר הטבילה דבר בין השיניים, תתלה זאת בקליפת התפוח.

סעיף כח: כשהיינו חוזרים עם רבנו מתפילת כ"וותיקין" בשבת קודש, היו יהודים רבים שרק אז הלכו לבית הכנסת לתפילת שחרית. ומצד כבוד התורה הם רצו לומר לרבנו "שבת שלום", אך רבנו הקדימם וברך אותם בברכת "שבתא טבתא" (שזה מקביל לברכת "צפרא דמרי טב" – "בוקר טוב לאדוני", הנזכרת בשו"ע סי' פ"ט סעי' ב'), כדי שהם לא יברכוהו בברכת "שבת שלום" לפני שהתפללו [ולכאו' בברכת "שבת שלום" יש יותר מקום להחמיר מאשר בברכת "בוקר טוב". שהרי "שבת" הינה שמו של הקדוש ברוך הוא (ראה בזוה"ק פר' ויקהל דפ"ח, א'), וגם "שלום" הינו שמו של הקדוש ברוך הוא, ויוצא שמברכו בשמו של הקדוש ברוך הוא, דאסור. ר' מ"ב (סי' פ"ט סקי"א)]. ור' במ"ב (סי' פ"ט ססקט"ז) שמי שכבר התפלל, מותר לו להשכים לפתח חבירו ולברכו, אע"פ שחבירו יצטרך להשיבו. וכנראה שרבנו החמיר בדבר. ועוד ראה בשו"ע (שם בסי' פ"ט סעי' ב') שזו מחלוקת אי איסור אמירת "שלום" נוהג גם בפוגש את חבירו, אע"פ שאינו משכים לפתחו. ואכמ"ל.

סעיף כט: כשרבנו היה בודק כשרות אתרוג לצורך נטילתו למצוות ארבעת המינים, אם מצא בו שינוי מראה בחלקו העליון, דבר שפוסלו, היה אומר את הפסוק: "בראשו נגעו".

סעיף ל: בענין היגוי וקריאת שמות היה רבנו מבטאם כמסורת הספרדים: היה אומר: רב אשֵי (בציריה תחת השי"ן). את שמו של רש"י היה אומר במלרע. היה אומר תוסַפות (ולא תוסְפות). לרמב"ן קרא רמב"ן נחמני (שלא יחליפוהו עם הרמב"ם). לכנסת הגדולה קרא: כַּנָ"ג (בראשי תיבות) וכו'.

סעיף לא: פעם התקיים אירוע בישיבת מרכז הרב. והנה בדיוק בעת שרבנו הגיע לפתח הבנין, הגיע גם הגר"ש ישראלי זצ"ל. כל אחד מהם חלק כבוד לחבירו, וכיבד את השני שיכנס לפניו לבנין [ראה כעין זאת בגמ' בבא קמא (ד"פ, ב'), שהאמוראים כיבדו זה את זה להכנס לבית, ובינתיים נכנס לבית חתול ואכל, לא עלינו, את ידו של התינוק. עיי"ש]. כיוון ששני ה"גדולים"

התעקשו לכבד כל אחד את חבירו, והדבר נמשך זמן מה ולא נמצא פתרון לכך, נקט רבנו יוזמה ואמר: "כיוון שיש מצווה לשמוע בקול דברי חכמים, הריני שומע בקול הרב הגאון שאול ישראלי" ו... נכנס ראשון, והכל בא על מקומו בשלום!

וכעין זאת ראיתי בבואי לישיבת "מרכז הרב", ב"יום ירושלים" הראשון שהתקיים בהיכל הישיבה החדש (שכיום הוא בית המדרש). בתום העצרת בלילה, יצאו יחד מבנין בית המדרש הג"ר צבי יהודה קוק זצ"ל, והג"ר שלמה גורן זצ"ל, ששימש אז כרב ראשי. הם הגיעו לרחבת הישיבה (שטרם היתה מרוצפת, אלא היה בה רק חול). ומכוניתו של הגר"ש גורן חיכתה להם ברחבה. כיוון שטרם הונהג אז ענין "הריקודגלים", הרי שישיבות "בני עקיבא", האולפנות, ועוד רבות מהישיבות הגבוהות, התאספו בלילה זה באזור ישיבת "מרכז הרב", ובתום העצרת רקדו כולם עם דגלים מהישיבה עד לכותל המערבי (כשבהתקרבם לבית החולים "שערי צדק" הישן, ברחוב יפו, השתתקה השירה, כדי לא להעיר את החולים הישנים). בכל אופן כל אחד משני הרבנים הגדולים הללו כיבד את השני שיכנס קודם למכונית וישב במושב הקידמי. הגר"ש גורן זצ"ל טען שהגרצ"י זצ"ל הינו גדול הדור והוא גם זקן יותר, והגרצ"י זצ"ל טען שהגר"ש גורן משמש כרב הראשי לישראל. כך עמדו ודנו בכך זמן מה. ונדמה לי שהגר"ש גורן זצ"ל התעקש יותר, והגרצ"י זצ"ל התיישב במושב המכובד יותר.

ואגב, כל זה מדובר על כניסה. אך לגבי יציאה כתבו הפוסקים, שביציאה מהבנין וכדו' אין צורך לכבד מי יצא קודם [ראה כס"מ (הל' ברכות פ"ז הי"ב), ומש"כ הג' האדר"ת זצ"ל בספר בני בנימין (על הרמב"ם שם)].

סעיף לב: פעם שאלתי את רבנו, שיש מי שקרא כמה פסקים שכתבתי בספרים בשם רבנו, והלה אמר לי שרבנו הורה לו אחרת. ואמר לי רבנו שמה שהוא אומר לי – זאת אכתוב בספרים שלי, ולא צריך לעניין אותי מה שהוא מורה לאחרים. עכת"ד.

סעיף לג: שאלתי את רבנו לגבי הגדרים של איסור לימוד מקרא בלילה. ולמסקנה אמר לי רבנו שאם לומד את התנ"ך עם פירוש, אין בכך איסור זה. ושאלתיו, האם מספיק לשם כך ללמוד רק את פירוש רש"י. וענה לי רבנו שזה מספיק. ושאלתיו, האם גם לגבי לימוד נביאים וכתובים בלילה די ללמוד עם פירוש רש"י בלבד, למרות שפירושו על הנביאים וכתובים הינו קצר. וענה לי רבנו שגם לגבי לימוד נביאים וכתובים מספיק ללמוד עם פירוש רש"י, ואין בכך איסור לימוד מקרא בלילה. ועוד הוסיף, שאם לומד במחשבה בלבד, גם בזה אין איסור לימוד מקרא בלילה [ר' בשו"ע הגר"ז (הל' ת"ת) שמצוות לימוד תורה מתקיימת רק כשמוציא בשפתיו. וידועה המחלוקת האם צריך לברך ברכות התורה כשלומד רק במחשבה. ואכמ"ל].